

УДК 81'367.625(=161.2)

DOI: <https://doi.org/10.17721/APULTR.2019.39.89-105>

Сулима О.П.

orcid.org/0000-0002-3565-4392

ОБЛІГАТОРНІСТЬ ОБСТАВИННИХ СИНТАКСЕМ У КОНСТРУКЦІЯХ З ПРИСУДКАМИ, ВИРАЖЕНИМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ДІЄСЛОВАМИ

Анотація. У статті проаналізовано семантику обставинних компонентів, що поширюють конструкцію з присудком, вираженим процесуальним дієсловом; розглянуто специфіку семної структури дієслова, що потребує уточнення різними типами обставинних значень; з'ясовано співвідношення між групами процесуальних дієслів та обставинними поширювачами. Дослідницький контекст визначено зіставленням наукових концепцій І. Вихованця та Н. Шведової, з одного боку, та Р. Мразека, з іншого, щодо факультативності /облігаторності обставинних синтаксем. Дослідження спирається на методологічні засади семасіології та граматики, зокрема на те, що в комунікативному процесі взаємодіють різноманітні фактори свідомості та мови, що передбачають акцентування семантичних компонентів, які не є обов'язковими формально. Комплексно розглянуто формальний та смисловий аспекти тлумачення синтаксичних зв'язків у простому реченні. Зокрема, стверджено, що на формальному рівні обставинні компоненти різної семантики переважно не передбачувані значенням дієслова, однак для логічної структури висловлення, вираження основного смислу, для порозуміння комунікантів обставини часто є ключовими, до того ж зв'язок між предикатом та обставиною переважно є очевидним, прислівним. Розглянуто каузативи в конструкціях із дієсловами на позначення фізичних процесів істот та зміни стану або якості; темпоративи та локативи – з дієсловами усіх лексико-семантичних груп поля процесу; простежено дієслівні семемі, що потребують уточнення семантики обставинними компонентами. Встановлено специфіку обставинного поширення синтаксичних конструкцій у текстах різних функціональних стилів.

Ключові слова: присудок, процесуальне дієслово, облігаторність, факультативність, обставинна синтаксема, детермінант, ад'юнкт, валентність.

Інформація про автора: Сулима Олеся Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови; факультет української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова.

Електронна адреса: olesiasulyma@gmail.com.

Olesia P. Sulyma
orcid.org/0000-0002-3565-4392

OBLIGATION OF ADVERBIAL MODIFIERS IN CONSTRUCTIONS WITH PREDICATES EXPRESSED BY PROCEDURE VERBS

Abstract. *The article deals with semantics of adverbial modifiers that extend constructions with predicates expressed by procedure verbs; specificity of semantic relations between verb and adverbial modifier; relation between groups of procedure verbs and adverbial modifiers. The research is based on a comparison of scientific concepts of I. Vyhovanets and N. Shvedova, on the one hand, and R. Mrazek, on the other, regarding optionality / obligation of adverbial modifiers in the structure of a simple sentence. The peculiarities of the formal aspect of interpreting syntactic linkages in simple sentence are clarified. It is argued that, at the formal level, adverbial modifiers of different semantics are mostly not predicted by the meaning of a verb, but for logical structure of utterance, expression of common sense, for understanding interlocutors adverbial modifiers are extremely significant. The semantics of separate procedure verbs needs to be extended with adverbial modifiers (in particular, locative and temporal, rarely – causative). Moreover, connection between predicate and adverbial modifier is mostly obvious. Causes in constructions with verbs which denote physical processes of beings and changes of state or quality are analyzed. The author explores verbal semes that require clarification of semantics by adverbial modifiers. Specificity of factual distribution of syntactic constructions in texts of different styles is established. To prove his arguments, the author uses the following methods: descriptive, transformational and the method of distributional analysis.*

Key words: *predicate, procedure verb, obligation, optionality, adverbial modifier, determinant, adjunct, valency.*

Information about the author: *Sulyma Olesia Petrivna – PhD, associate professor of the Ukrainian language department; Andriy Malyshko Institute of Ukrainian Philology and Literature; National Pedagogical Dragomanov University.*

E-mail: *olesiasulyma@gmail.com.*

Сулима О. П.

orcid.org/0000-0002-3565-4392

ОБЛИГАТОРНОСТЬ ОБСТОЯТЕЛЬСТВЕННЫХ СИНТАКСЕМ В КОНСТРУКЦИЯХ СО СКАЗУЕМЫМИ, ВЫРАЖЕННЫМИ ПРОЦЕССУАЛЬНЫМИ ГЛАГОЛАМИ

Аннотация. *В статье проанализирована семантика обстоятельственных синтаксических компонентов, расширяющих конструкцию со сказуемым, которое выражается процессуальным глаголом; рассмотрена специфика семантической связи между глаголом и обстоятельством; установлено соотношение между группами процессуальных глаголов и семантикой обстоятельственных распространителей. Исследование основывается на сопоставлении научных концепций И. Выхованца и Н. Шведовой, с одной стороны, и Р. Мразека, с другой, в связи с факультативностью / облигаторностью обстоятельственных синтаксем в структуре простого предложения. Описана специфика формального и смыслового аспектов толкования синтаксических связей предиката и обстоятельства в простом предложении. Выяснено, что на формальном уровне обстоятельства различной семантики преимущественно не предусматриваемые значением глагола, однако для логической структуры высказывания, в частности выражения общего смысла, для взаимопонимания собеседников обстоятельства часто являются ключевыми, поскольку включают основную информацию. В отдельных процессуальных глаголах наличествуют семемы, требующие обстоятельного распространения, в частности локативного и темпорального, причем связь между предикатом и обстоятельством преимущественно очевидная, присловесная, особенно в конструкциях с глаголами, обозначающими развитие процессуального признака.*

Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика

Проанализированы каузативы в конструкциях с глаголами, обозначающими физические процессы одушевленных субъектов, а также изменения состояния или качества одушевленных и неодушевленных субъектов; темпоративы и локативы – с глаголами всех лексико-семантических групп; описаны глагольные семемы, требующие уточнения семантики обстоятельственными компонентами. Установлена специфика обстоятельственного распространения синтаксических конструкций в текстах разных стилей. В ходе исследования использованы следующие методы: описательный, трансформационный и дистрибутивный анализа.

Ключевые слова: *сказуемое, процессуальный глагол, облигаторность, факультативность, обстоятельственная синтаксема, детерминант, адьюнкт, валентность.*

Информация об авторе: *Сулима Олеся Петровна – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка; факультет украинской филологии и литературного творчества имени Андрея Малышко; Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова.*

Электронный адрес: *olesiasulyma@gmail.com.*

Проблема класифікації другорядних членів речення завжди викликала інтерес мовознавців і досі не втратила актуальності. Підходи до виділення цих синтаксичних одиниць ґрунтувалися на зв'язку залежних словоформ у реченні з головними членами, засобів вираження тощо. У середині ХХ ст. особливо популярним стало вчення про так звані детермінанти, що його запропонувала і розробила Н. Шведова і яке викликало чимало заперечень (Є. Кржижкова, Н. Котьолова). Ідею детермінантів позитивно сприйняли й українські вчені, зокрема І. Вихованець, О. Селіванова, А. Загнітко, Т. Шевченко, Л. Руденко, О. Новікова, О. Межов та інші. Уже тривалий час теорія про детермінанти лишається апріорною, що й зумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Теорію про детермінанти було сформовано на поглядах представників універсальної граматики, які вважали, що в синтаксичній структурі речення будь-якої мови можна виділити суб'єкт, дієслово, об'єкт, комплемент та ад'юнкт [13]. Ад'юнкт, виражений переважно прислівником, є синтаксично, але не

семантично зумовленим компонентом речення, що його можна вилучити без шкоди для змісту та виділюваний на протигагу обов'язковим членам речення. Н. Шведова до детермінантів зарахувала й частину додатків, характеризованих тими самими ознаками. Розмежування власне конститuentів та детермінантів здійснене за критерієм облігаторності / факультативності синтаксичного компонента. Н. Шведова вважала, що детермінантами є члени речення, характеризовані нерегулярним зв'язком, тобто таким, коли "семантикою дієслова визначається можлива, проте не обов'язкова наявність при ньому однієї з кількох можливих відмінкових форм іменника з непрямо-об'єктним або обставинним значенням" [9, с. 79]. На думку Н. Шведової, суб'єктно-об'єктними детермінантами виступають форми родового й давального відмінків іменників у безособових конструкціях типу *мені не спиться, мені запаморочилося*. Тобто детермінанти – це другорядні члени речення, характеризовані синтаксичним зв'язком з реченням в цілому, а не з предикатом, що займають переважно препозицію, водночас маючи здатність довільно її змінювати без змін загальної семантики висловлення, і є необов'язковими, непередбачуваними семантикою предиката. І. Вихованець [2, с. 139] акцентує увагу на тому, що детермінантні члени речення є автономними. Він зазначає, що детермінанти виражені "прийменниково-іменниковими формами, морфологізованими прислівниками, деякими безприйменниковими непрямыми відмінками, дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами" [2, с. 139]. О. Селіванова дещо уточнила специфіку зв'язку між детермінантами та висловленням: детермінанти пов'язані з висловленням особливим зв'язком – детермінацією, що нагадує прилягання, проте не має прислівного характеру [5, с. 116]. На думку прихильників теорії про детермінанти, останні можна вилучати з висловлення, при цьому загальне значення конструкції стане розмитим, однак конструкція "як одиниця спілкування при цьому не втратить" [11, с. 90].

Отож основним критерієм виділення детермінантів дослідники називають те, що в синтаксичних конструкціях

обставина пов'язана з присудком неприслівним зв'язком, пояснюючи синтаксичну конструкцію в цілому, точніше зв'язок між присудком та прийменниково-іменниковою групою або прислівником є уявним. У граматиці англійської мови ад'юнктивними компонентами називають слова (переважно прислівники), фрази або й цілі речення, котрі інтегровані в речення і можуть бути вилучені без шкоди для змісту [12, с. 14]. Основним аргументом цієї ідеї є те, що елемент синтаксичної структури, не передбачений семантикою присудка, з цим присудком не пов'язаний. Н. Шведова вказувала на те, що неможливе розкладання речення на відповідні складники з детермінантами, оскільки, наприклад, у мові "відсутні словосполучення *"бледнетъ в первом действии"*, *"бегать во втором действии"*, *"платить в третьем действии"* [9, с. 86]. Подібні конструкції трапляються і в українській мові. Наприклад, у реченнях *Славка ось уже п'ять хвилин натискала на гудзик дзвоника до квартири Віки* (М. Гримич), *Першого серпня Ксеня Опришко та її родичі дочекали Сергія під ЗАГСом три години* (М. Гримич), *Цієї миті їй дуже бракувало колективної думки і колективної дії членів таємного товариства Магдаліни* (М. Гримич) виділення сполучень темпоратива та присудка також буде суперечити логіці висловлювання або взагалі матиме іншу семантику: *п'ять хвилин натискала, цієї миті бракувало, першого серпня дочекали*, в останньому словосполученні, зокрема, поза контекстом виражено об'єктні відношення. А в словосполученні *цієї миті бракувало* предикат виражений безособовою формою синсемантичного дієслова, що вимагає обов'язкового додатка, тому в комунікативній ситуації синтаксем *цієї миті* визначена як обставина, а при розкладанні висловлення на словосполучення – як додаток.

Однак переважно зв'язок між предикатом та залежною обставиною є очевидним. Особливо у висловленнях, поширених квалітативними та каузативними обставинами. Квалітативи та каузатори часто вживані в конструкціях з процесуальними дієсловами групи зміни стану або якості,

оскільки дієслівна семантика передбачає вказівку на причину зміни або додаткові характеристики:

*Ніч уже кінчалась, і похмурий невеселий день уже зазирає у вікно. Маруся не помічала цього, не помічала, як **потроху** білішали перед нею стіни, піч (Б. Грінченко); Ріку скувала крига, і вербам руки з **холоду** звело (Л. Костенко); Товариство аж **цмокало та ахкало в запалі** (П. Козланюк); ...**І від погляду мого опівніч** на світ зайнялося (О. Забужко); **І на ковдрі – од вікон – грати** (В. Стус).*

Часто процесуальні дієслова вимагають локативних та темпоративних поширювачів, які уточнюють характер процесуальної предикативної ознаки:

*Відколи його опарено, на ноги не статкував, ходив з костуром в руках і **серед розмови** часто сичав (І. Франко); ...**І в той момент, коли нас підхопить і понесе за вивірені горизонти непогамованою течією** (С. Татчин); Білий вітер стугонів у **порожнечі гір** (О. Гончар); **Іван спостерігав, як у скляниці танув цукор** (С. Чорнобривець); **Яким по добрій хвилі стямився, охолонув з першого страху** (С. Ковалів); **На якусь секунду розкружжяло часу велотрек** (Л. Костенко).*

В окремих випадках обставинних поширювачів, зокрема й темпоральних, потребують дієслова й інших семантичних груп, особливо фазових: *Наче весілля тривало вже **цілий тиждень*** (В. Лис). Дієслово *тривати* позначає "відбуватися протягом певного відрізка часу" [8, Т. 10, с. 252], тому вказівка на темпоратив передбачена семантикою і не може бути вилучена без шкоди для змісту речення. Р. Мразек писав: "Інтенційні дієслова (спрямовані, транслятивні) <...> за самою природою своєю спрямовані на якесь поширення, більшою або меншою мірою вимагають визначників своєї комунікативної повноти" [3, с. 52]. Процесуальні дієслова належать до групи спрямованих, оскільки процес характеризується початком, розгортанням, завершенням, що потребує обставинного уточнення: *На ранок загриміло на Чонгарі, застугоніло на **Переконі*** (О. Гончар);

Моторошно стугоніло в комині (Я. Баш); *Через 10 годин молоко не загустило* (З газ.). У наукових текстах зв'язок між дієсловом-присудком та обставиною простежено ще чіткіше, оскільки той чи той процес може відбуватися у певний час, за конкретної умови тощо: *Вітамін С руйнується і тоді, коли овочі, особливо листяні, варяться в погано вилудженій мідній посудині* (з журн.).

Сучасні лінгвістичні дослідження спрямовані на аналіз функціонування мовних одиниць у комунікативній діяльності мовця, яка забезпечує передачу інформації реципієнтові з метою, зокрема, впливу на нього. У реченнях – ідеальних конструкціях, створених для ілюстрації, справді обставинний компонент можна вилучати, оскільки вони не виступають засобами комунікації. Проте у висловленнях, пов'язаних із функціональною сферою, обставинні компоненти є важливим елементом повідомлення, вилучити їх неможливо. У ситуативному мовленні або контексті можливий еліпсис предикативного центру, але не залежних компонентів, що становлять змістовий центр повідомлення. На цьому акцентував Р. Мразек: "адвербіальна інтенція, в цілому часткова, становить особливий інтерес остільки, оскільки вона сильна або прямо обов'язкова... обставинний визначник – на відміну від об'єктного – завжди виражає чітке конкретне значення, бо він має не суто синтаксичне, а семантичне призначення" [3, с. 57]. Вилучення обставини можливе, оскільки зв'язок її з дієсловом порівняно, наприклад, з об'єктною синтаксею слабший, однак це завжди призводить до руйнування змісту висловлюваного, інформація для реципієнта може бути неточною, інакшою або взагалі відсутньою: пор. *На сході починає світліти – Починає світліти* – у першій конструкції уточнено місце, де починається процес; у другій – процес охоплює весь простір; *Іноді мед під час зберігання ділиться на два пласти: густіє тільки знизу, а зверху залишається рідким* (З газ.) – *Іноді мед під час зберігання ділиться на два пласти: густіє, а залишається рідким* – у другому реченні зміст зруйновано, оскільки суб'єкт одночасно

.....

пояснюють два семантично протилежні предикати, що без уточнення унеможливує адекватне сприйняття висловленого.

При передачі інформації реципієнт завжди акцентує на наявному в реченні присудку. Це пов'язано з тим, що увага приділяється передусім дії, процесуальності, стану тощо. Однак, оскільки "витрачання сил на вимову звука у мовленні виправдовується лише тією мірою, в якій без звука неможливо утримати перед собою значення" [4, с. 39], то навіть в еліптичних реченнях реципієнт вільно може домислити присудок, тобто дію або процес (пор.: *А на другий день – війна* (Д. Гуменна) – можна вставити предикат **почалася, оголошена**, або *Незабаром в армію* (А. Олійник), у якому імпліцитний присудок **збиратися, йти** тощо). Еліпсис дієслівного предиката не впливає на сприйняття висловленого, адже основний зміст конструкції виражають суб'єктна та обставинна синтаксеми. Ідею важливості обставини обґрунтовували ще представники психологічного напрямку в лінгвістиці. А. Саше вважав, що предикатом може виступати обставина, що займає постпозицію в синтаксичній конструкції і яка виражає основний зміст висловлення. Наприклад, у реченні *Я ходив гуляти в лісі*, на думку дослідника, синтаксема *в лісі* входить до складу присудка, оскільки є рематичною [6, с. 128-130]. Очевидно, що обставинний компонент речення не є предикатом у звичному значенні, однак він виражає основну семантику речення, при цьому дієслово-присудок втрачає значеннєво домінуючу позицію.

Є. Скоблікова, досліджуючи один із видів підрядного зв'язку – узгодження, підкреслює, "основним фактором, що визначає вибір залежної форми, є потреба виразити характер реального співвідношення з предметом, а не лексичне значення головного слова" [7, с. 122]. Отже, при дослідженні будь-якого мовного явища не слід відриватися від реальної мовної ситуації. Варто зважати на те, що саме намагається висловити мовець, на чому він акцентує. А обставинна характеристика будь-якої події часто є визначальною при побудові конструкції. Будуючи абстрактні речення, тобто, конструкції, які в реальному житті ніколи не

будуть використані, для зразків мовних явищ, не можна забувати про те, що живе мовлення відрізняється від створеного мовлення штучно.

Також ще одним із критеріїв виділення детермінантів є твердження про те, що обставину можна "відділити" від присудка, вільно розташовуючи в реченні на будь-якій позиції. Наприклад, речення *За коротку мить* зазнала вона незліченні світи переживань (Д. Гуменна) можна змінити на *Вона зазнала незліченні світи переживань за коротку мить*; *Вона зазнала за коротку мить незліченні світи переживань*, при цьому не порушивши його семантичної цілісності. Водночас, як стверджує Н. Шведова, незважаючи на таку довільність, як правило, детермінант займає препозицію в реченні [9, с. 10]. У дослідженнях англійської мови уточнено, що ад'юнкт переважно займає пре- або постпозицію [13]. Проте слід зауважити, що в українській мові порядок слів у реченні не є фіксованим, сталим, тобто слова можуть розташовуватися у реченні довільно. Позиція обставинних синтаксем залежить від настанов мовця, який будує конструкцію, а також від логічного наголосу, виділення певних слів. Звичайно, атрибути та прямі додатки не можуть позиційно варіюватися, але перша група другорядних членів речення належить до групи підмета і є з формального та семантичного поглядів необов'язковою, а друга доповнює семантично неповне дієслово, займаючи тільки придієслівну позицію в реченні. Зміна розташування т.зв. детермінантів у межах синтаксичної структури трансформує актуальне членування: *У Китаї захурделило* (З газ.) – акцент на процесі природи; *Захурделило у Китаї* – новим елементом повідомлення є місце, де відбувається природне явище. У висловленні *У Запорізькому районі судитимуть фермера, який самозахопленням засіяв земельну ділянку у Вільнянську* (З газ.) зміна позиції компонента *у Вільнянську* призведе й до зміни змісту речення, зокрема до зсуву логічного акценту з місця на об'єкт. У конструкції *Узавтра може бути пізно* (Д. Гуменна) при зміні позиції обох обставин зміниться загальний зміст висловлення. У першому реченні логічний наголос падає на

.....

компонент **пізно**, у перебудованій конструкції *Пізно може бути узавтра* основним словом, виділеним наголосом, буде прислівник **узавтра**. Оскільки основним семантичним елементом повідомлення є рема, то трансформація синтаксичної конструкції руйнує первісну схему актуального членування. Перебудова конструкції *Через певний термін у неї народилася донька* (М. Гримич) на *У неї народилася донька через певний термін* не просто змінює акцент, а й не є логічною, оскільки діти народжуються через певний термін, а тому обставина не може бути рематичною. Також можна навести приклади, у яких зміна позиції темпоральної обставини є некоректною з огляду на хронологічний перебіг події. При цьому якщо обставинний компонент має в складі дійктичний займенник, зміна позиції неможлива: *Годину по тому на кухні Віки готувалася вечеря* (М. Гримич). Отож змінити позицію обставин не можна тоді, коли вона виражає основне повідомлення і належить до реми.

Слід також згадати про традиційний поділ валентності слів на облігаторну, тобто таку, що обов'язково має бути реалізована, та факультативну, реалізація якої є можливою і яка, однак, не передбачена семантикою головного дієслова. Обставини вважають необов'язковими членами речення, тобто такими, що не є завжди передбачуваними, як, наприклад, прямі додатки, а також "непрямі додатки у формах давального, орудного, родового відмінків (давальний суб'єкта, суб'єктний інструменталь, суб'єктний генітив)" [9, с. 86] (пор.: *бігати довго, бігати колом – виконувати завдання, вправу; тесати сокирою*). Проте в комунікативному процесі облігаторна валентність може бути нереалізована: *Що ти зараз робиш? – Читаю. Малюю. Вишиваю*. Головне в таких повідомленнях, не об'єкт дії, а сама дія або процес. Водночас в українській мові трапляються окремі групи речень, у яких обов'язковий зв'язок між предикатом та обставиною простежується (можна зауважити зв'язок логічний, навіть семантичний). Зокрема, це такі типи речень, як:

(1) питальні (питання про час, коли відбувалася, відбувається або відбудеться подія; місце, причину тощо): *Тоді для чого тренькати вечорами?* (А. Кокотюха). У таких висловленнях

логічний наголос у реченні падає саме на прислівник або прийменниково-іменникову конструкцію, що виражає обставинну характеристику;

(2) еліптичні речення: *Завтра толока* (А. Олійник), *Завтра ж свято!* (М. Хвильовий), *Весною – очищення* (Г. Пагутяк), *Сьогодні у вечірній програмі* (А. Кокотюха) (останнє належить до сфери радіо- й телемовлення, публіцистичного стилю і є достатньо вживаним). Еліптичні конструкції з іменником-номеном природного процесу маніфестують не явище, а передусім процес: *Надворі дощ... І завтра дощ* (О. Забужко). Дієслівна лексема втрачає семантику, перетворюючись на зв'язковий компонент, при цьому основне лексичне значення висловлення зосереджено в іменниковій словоформі, що виражає предикативне значення;

(3) неповні контекстуальні та ситуативні конструкції: *Це в Анатолія з дитинства* (А. Кокотюха), *Це тривало десь із хвилину* (Л. Кононович), *Косуленько, пробач, що ти за дротом. Я теж за дротом, тільки по цей бік* (Л. Костенко) – переважно з вказівним займенником **це**, що узагальнює сказане в попередньому реченні чи навіть абзаці, або без нього;

(4) конструкції, поширені тільки обставиною, яка часто може бути синкретичною: *Отямившись, Арсен оглянувся* (В. Лис); *Ридала вона, проводжаючи мене* (О. Лупій), що за відсутності обставинної вказівки частково втрачають семантику або є недостатньо інформативними;

(5) наказові висловлення з обов'язковою вказівкою на певну діяльність, дію, що має бути виконана в точно зазначений час: *Дзвонити мені в будь-яку пору дня і ночі* (Л. Кононович);

(6) а також висловлення, у яких відсутність обставини змінює семантику речення або спричинює його семантичну неповноту: *Одержавши циркуляра, насамперед скличте сход* (Остап Вишня), *Опинившись у пустелі, зазнаєш ще якийсь час спокус* (Г. Пагутяк), *В мене забухало від радості серце* (Ю. Збанацький), *В цей час пролунав постріл, другий. У ранковій тиші завалували пси* (Іван Ле). У пропонуваніх конструкціях обставини не є непередбачуваними, навпаки вони

перетворюють речення на інформативно цілісне, повне висловлювання. Пор.: *Насамперед скличте сход* (Остап Вишня), *Зазнаєш ще якийсь час спокус* (Г. Пагутяк), *В мене забухало серце* (Ю. Збанацький), *В цей час пролунав постріл, другий. Завадували пси* (Іван Ле). У конструкціях із еліпсованим обставинним компонентом відчувається логічна незавершеність, неповнота висловлювання. Отож можна стверджувати, що в українській мові є окремі група висловлень, у яких обставини будуть обов'язковими. В. Адмоні, досліджуючи питання про сполучуваність слів у реченні, доводив, що кожній словоформі властиві обидва види сполучуваності: і обов'язкова, і факультативна, оскільки форма, що не має обов'язкової сполучуваності "не могла би бути співвіднесена, тобто не могла би бути включена до складу речення" [1, с. 112]. Н. Котьолова що окремі типи сполучуваності виділювані за опозицією "можна в дійсності" – "не можна в мові". Спроби формалізувати значення або будь-які інші властивості слова, при цьому не розмежовуючи мовленнєвого та немовного, невдалі [3, с. 92-93].

Слід також зауважити про співвіднесеність іменникових словоформ та прислівників, що їх часто ототожнюють в аспекті семантики та неприслівного зв'язку. У конструкціях *Зимою немає чим її [долівку] змастити... Та і хто її зимою змащує* (А. Олійник), *Ранком прокинувся на лавці* (А. Олійник), *Днями мені приснився чудовий сон* (Ю. Покальчук), *Вечорами бігцем йшов до лісу* (А. Олійник), *Ночами вже брали приморозки* (А. Олійник) замінити відмінкову форму іменника прислівниками можна, проте за таких умов відбудеться часткова зміна семантики речень (*днями* "1. У дні, які щойно минули або настануть у найближчому майбутньому. 2. Протягом багатьох днів" [8, Т. 2, с. 315] приснився сон – *вдень* "У денний час" [8, Т. 1, с. 310] *приснився сон; ночами* "Протягом багатьох ночей" *брали приморозки – вночі* "Нічною порою, у нічний час" [8, Т. 1, с. 710] *брали приморозки* тощо). А у конструкціях *Століттями під панським чоботом гнили закарпатські брати наші* (Остап Вишня), *Останніми днями він лякався шурхоту* (О. Ульяненко), *Довгими осінніми і зимовими вечорами прями*

пряжу – нитки (А. Олійник) така заміна взагалі неможлива. Отже, можна погодитися з думкою В. Адмоні про те, що „в деяких випадках обов'язкова сполучуваність виявляється і певною мірою породжується вже самою морфологічною природою форми, її "підрядним", залежним характером", а "в інших випадках вона виявляється і породжується лише в умовах певної синтаксичної конструкції. <...> Він (вид сполучуваності – С.О.) <...> не має безпосередньої морфологічної основи, а заданий тільки синтаксично" [1, с. 113]. Отже, обов'язкова сполучуваність може бути зумовлена синтаксичною, можна додати і логічною, природою конструкції..

З огляду на запропонований аналіз синтаксичних конструкцій можна зробити такі висновки:

(1) детермінанти можливо розглядати лише в формальному аспекті, оскільки обставинні синтаксеми часто непередбачувані семантикою дієслова і займають необов'язкові валентнісні позиції. Проте в деяких процесуальних дієсловах, наприклад, зміни стану або якості, вказівка на темпоратив, каузатив або локатив виявлено дієслівними семами. Темпоральні обставини характеризують процес у розгортанні;

(2) у семантичному аспекті обставини, зокрема локативні, каузативні, темпоральні, умовні, обов'язкові, оскільки вони не просто фіксують відповідні характеристики предиката, але часто виявляють центральність повідомлення;

(3) в еліптичних, неповних, питальних, наказових та деяких інших видах висловлень обставини є облігаторними, оскільки а) вказують на семантику відсутнього предиката; б) структура речення, питального або наказового, побудована для з'ясування обставини.

(4) у синтаксичному плані потенційна валентність, особливо в конструкціях з модифікованими значеннями граєм перехідності, способу, часу тощо, трансформована в облігаторну, оскільки цю ознаку перебирає за умови відсутності об'єктних синтаксем.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані у сферу аналізу валентності процесуальних дієслів, встановлення обов'язкових та факультативних позицій в контексті та поза ним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В.Г. Завершенность конструкции как явление синтаксической формы. *Вопросы языкознания*. 1958. № 1. С. 111-117.
2. Вихованець І.Р. Детермінантні члени речення. *Українська мова. Енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. 2-е вид. випр. і доп.* Київ: Вид-во "Укр. енцикл. імені М.П. Бажана", 2004. С. 139.
3. Котелова Н.З. Избранные работы. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2015.
4. Мразек Р. Синтаксическая дистрибуция глаголов и их классы. *Вопросы языкознания*. 1964. № 3. С. 50-62.
5. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т.І-ІІ. Москва, 1958. 536 с.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. 2006. 716 с.
7. Сеше А. Очерк логической структуры предложения. Пер. с фр. / Вступ. стаття В.М. Алпатова. Москва: Едиториал УРСС, 2003. 224 с.
8. Скобликова Е.С. О роли лексических факторов в управлении / *Вопросы лексикологии и синтаксиса*. Уч. записки Куйбыш. гос. пед. и-та им. Куйбышева. Вып. 82. Ч. 1. 1971. С. 122-137.
9. Словник української мови. Київ: Наукова думка, 1970–1978.
10. Шведова Н.Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения. *Вопросы языкознания*. 1964. № 6. С. 77-93.
11. Шведова Н.Ю. Существуют ли все-таки детерминанты как самостоятельные распространители предложения? *Вопросы языкознания*. 1968. № 2. С. 39-50.
12. Шевченко Т.В. Фонові детермінанти як компоненти семантико-синтаксичної структури речення. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. Вип. 15. 2014. С. 88-94.
13. Meyer Ch. F. Grammatical relations in English. *The Verb in Contemporary English. Theory and Description*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1995. P. 27-39.
14. Nordquist R. "Adjuncts in English Grammar" ThoughtCo, Aug. 19, 2019. URL: <https://www.thoughtco.com/what-is-adjunct-grammar-1689066> [in English].

15. Quirk R. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. L., N. Y. : Longman, 1985. 1779 p. [in English].

REFERENCES

1. Admoni, V.G. (1958). *Completeness of construction as a phenomenon of syntactic form* [Zavershennost konstrukcii kak yavlenie sintaksicheskoi formy]. *Voprosy yazykoznavania*, 1, 111-117 [in Russian].

2. Vyhovanets, I.R. (2007). *Determinant parts of sentence* [Determinantni chleny rechennia]. *Ukraininska mova. Enzyklopedia. Redkol. V.M. Rusanivskiyi, O.O. Taranenko (spivgolovy), M.P. Zianliuk ta in. 2-e vyd. vypr. i dop.* Kyiv : Vyd-vo "Ukr. encykl. imeni M. P. Bazhana", 139 [in Ukrainian].

3. Kotelova, N.Z. (2015). *Selected works* [Izbrannyye raboty]. Sankt-Petrburg : Nestor-Istoriia [in Russian].

4. Mrazek, R. (1964). *Syntactic distribution of verbs and their classes* [Sintaksicheskaiia distribuciia glagolov i ich klassy]. *Voprosy yazykoznavania*, 3, 50-62 [in Russian].

5. Potebnia, A.A. (1958). *From notes on Russian grammar* [Iz zapisok po russkoi grammatike]. T. I-II. Moskow [in Russian].

6. Selivanova, O.O. (2006). *Modern linguistics: terminological encyclopedia* [Suchasna lingvistyka : terminologichna encyklopediia]. Poltava : Dovkilla [in Ukrainian].

7. Seshe, A. (2003). *An outline of logical structure of sentence* [Ocherk logicheskoi struktury predlozhenia]. Moskow : Editorial URSS [in Russian].

8. Skoblikova, E.S. (1971). *On the role of lexical factors in government* [O roli leksicheskikh faktorov v upravlenii]. *Voprosy leksikologii i sintaksisa*, 82(2), 122-137 [in Russian].

9. *Dictionary of the Ukrainian language* (1970-1980). [Slovnyk ukraininskoï movy]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

10. Shvedova, N.Yu. (1964). *Determining object and adverbial modifier as independent distributors of the sentence* [Determiniruyushchii obekt i determiniruyushchee obsoyatelstvo kak samostoyatelnye rasprostraniteli predlozhenia]. *Voprosy yazykoznavania*, 6, 77-93 [in Russian].

11. Shvedova, N.Yu. (1968). *Can determinants be independent distributors of the sentence?* [Sushchestvuyut li vsetaki determinanty kak samostoyatelnye rasprostraniteli predlozhenia?]. *Voprosy yazykoznavania*, 2, 39-50 [in Russian].

12. Shevchenko, T. V. (2014). *Background determinants as components of semantic-syntactic sentence structure* [Fonovi determinanty yak

komponenty semantyko-syntaksyschnoi struktury rechennia]. *Doslidzhennia z leksykologii i gramatyky ukraiïnskoi movy*, 15, 88-94 [in Ukrainian].

13. Meyer, Ch. F. (1995). Grammatical relations in English. *The Verb in Contemporary English. Theory and Description*. Cambridge : Cambridge Univ. Press, 27-39 [in English].

14. Nordquist, R. (2019). Adjuncts in English Grammar. ThoughtCo, Aug. 19. URL: <https://www.thoughtco.com/what-is-adjunct-grammar-1689066> [in English].

15. Quirk, R. A (1985). *Comprehensive Grammar of the English Language*. L., N. Y. : Longman, 1779 p. [in English].

Дата надходження до редакції – 23.10.2019

Дата затвердження редакцією – 01.11.2019